

הרב עידוא אלבה

הערות נוספות על תשובת הרדב"ז

- א. מסורת שהכיפה בנויה על כותלי ההיכל
- ב. בענין הכותל הדרומי
- ג. מדוע התעלם הרדב"ז מאיסור הכניסה לחיל ולעזרת נשים
- ד. שיטת הכפתור-זפרח

א. מסורת שהכיפה בנויה על כותלי ההיכל

הרב קורן, במאמריו בגיליונות הקודמים, הראה את רציפותה של המסורת שהצרכה היא אבן השתייה, שעל-פיה קבע הרדב"ז "כי הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתייה בלי ספק". אך כפי שכתב הרב קורן עצמו (בגיליון ל בעמ' 43-44 ובעמ' 72, ע"ש), מדברי הרדב"ז עולה שהוא הניח גם שכותלי הכיפה בנויים במדויק על מקום כותלי ההיכל. ולכן יש להוסיף שבהתבוננות בדברי הקדמונים אנו רואים שהמסורת היתה גם על דבר זה – שהכיפה בנויה על מקום ההיכל.

כך באיגרת ראשי קהל ירושלים (מובאת בגיליון ל עמ' 23):

בעת אשר [המוסלמים] פשטו ידם ולכדו את ארץ הצבי מיד אדום ובאו ירושלים, היו עמהם אנשים מבני ישראל, הראו להם מקום המקדש.

וכך אצל ר' בנימין מטודילה (שם):

ושם טינפולי דומיני (בלטינית: היכל ה') והוא היה מקום המקדש, ובנה עליו עומר בן אלכטאב כיפה גדולה ויפה עד מאד.

וכן אצל ר' פתחיה מרגנשבורג (שם):

והיכל נאה שם שבנה מלך ישמעאל בימי קדם כשהיתה ירושלים ביד הישמעאלים, ובאו פריצים והלשינו למלך ואמרו: זקן אחד יש בינינו שיודע מקום ההיכל והעזרה, ודחק אותו המלך עד שהראה לו... ובנה היכל מאבן שיש.

ובמסע תלמיד הרמב"ן (שם עמ' 24):

והבנין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל.

ושוב באיגרת ר' יעקב ב"ר נתנאל (גיליון לא עמ' 94):

ובירושלים מגדל דוד ובית המקדש ועזרה חדשים אצל כותל מערבי.

מסתבר שבית המקדש ועזרה הם הכיפה והרמה, ונקראו כך בגלל שהיה ידוע לכולם שהם בנויים על מקום בית המקדש והעזרה הישנים, וכפי שנמסר למוסלמים מהיהודים. והעם היה מתייחס למקום כבנוי בצורה מדויקת, הכיפה על מקום ההיכל, והרמה על מקום העזרה.

הרדב"ז מסתמך על המסורת, אך לא מקבל כעובדה את הענין שהם בנויים בצורה מדויקת זה על זה, אלא קובע כך רק במקום שנראה שזה מתאים למציאות. בענין ההיכל והאולם, הם היו באורך מאה אמה והכיפה נראית באורך כזה, לכן הוא מודד את המרחקים מהכיפה במערב כמרחקים מההיכל, אך בצפון הוסיף ושיער מהכיפה 40 אמה לחומרא כי ההיכל היה צר מאחוריו, ואולי קצה הכיפה הצפוני הוא כנגד המקום הצר שממנו עד סוף מחנה שכינה יש 40 אמה, ולכן אמר להרחיק 40 אמה מהכיפה. וכן בענין העזרה, הרדב"ז ראה כבר מתחילה את המציאות שלפחות מבחינת הרוחב אין המיקום מדויק, לכן הסיק שהמבנים שעולים על הרמה בצפון אינם בעזרה, כלומר שהרמה חורגת בצפון מתחום העזרה המקורי. וכשדקדק יותר בשיעורים ראה את המציאות שבאמת גם מבחינת שאר הכיוונים הרמה רחבה יותר ולכן הסיק שמותר לגשת לכל המבנים הצמודים לרמה.

ב. בענין הכותל הדרומי

הרב קורן (בגיליון ל עמ' 65-71) ביאר שהרדב"ז רוצה לומר שכותל חראם א־שריף הוא כותל העזרה הפנימית המקודשת, והסיבה שהביאה את הרדב"ז לומר כך היא לדעתו "מסורת" שהיתה בידיו שאל־אקצה, שכונה בימיו "מדרש שלמה", הוא לשכת הגזית שעמדה בגבול העזרה. אך דבריו קשים מאד, שכן מסורת כזו לא הוזכרה בשום מקום – לא על ידי הרדב"ז, ולא על ידי אף אחד אחר.¹ ועוד, שאם שיטת הרדב"ז מבוססת על זיהוי אל־אקצה כלשכת הגזית – היה לו לפרש זאת, ולא להסתפק בכינויה "מדרש שלמה", ובפרט שזיהוי זה מנוגד לשיטת הרמב"ם (הל' בית הבחירה ה, יז) שלשכת הגזית היתה בצפון העזרה, ואם כן לא יתכן שהרדב"ז היה מתייחס אליו כדבר מובן מאליו בלי להעיר על הקושי שבדבר.

מלבד זאת כבר עמדו כולם על כך שלא יתכן שהרדב"ז היה סבור שבין כותל הכיפה לחומה הדרומית של חראם א־שריף יש פחות מארבעים אמה (כשיעור שבין ההיכל לכותל העזרה), משום שטעות גדולה כל כך אינה הגיונית, ואנו רואים שבשאר המקומות ההערכות שלו מתאימות להיגיון.

1. הרב קורן מביא שר' משה חגיז מזכיר מסורת זו, אך המעיין בדבריו יראה שלא כתב זאת כמסורת, אלא כסברה שלו, שכן כתב: "ולדעתי היא הלשכה הגדולה... והיא הנקראת לשכת הגזית".

הערות נוספות על תשובת הרדב"ז

על כן נראה כפי שכתבתי שהרדב"ז מתכוון לומר שכותל חראם א־שריף הוא כותל הר הבית, ומתבסס על מה שנראה לעין שהמרחק בין כותל זה לכותל הרמה הוא יותר מאשר המרחק בין כותלי החראם לכותלי הרמה במזרח ובמערב, וזה מתאים לדברי המשנה "הר הבית רובו מן הדרום".

ג. מדוע התעלם הרדב"ז מאיסור הכניסה לחיל ולעזרת נשים

בגיליון הקודם כתבתי שאולי הרדב"ז לא חשש לזה משום שלדעתו לאחר שחרב הבית אין איסור כניסה לטמאים למחנה לוי. והסברה בזה היא שהרמב"ם (בית הבחירה ו, טז) כותב שענין קיום הקדושה תלוי בקיום הסיבה שמחמתה חלה הקדושה בתחילתה, ולכן קדושת הארץ הראשונה שבאה על ידי כיבוש התבטלה כשבטל הכיבוש, ואילו קדושת המקדש וירושלים היא מפני השכינה ושכינה אינה בטלה, ועל פי זה סובר הרדב"ז שרק קדושת מחנה שכינה לא בטלה, מה שאין כן קדושת מחנה לוי.

אך עתה נראה לי שאין זו דעת הרדב"ז, שכן לגבי כותל המזרח כתב הרדב"ז שהכניסה מותרת רק משום שמותר לטמאי מת להיכנס להר הבית, ומשמע שגם קדושת הר הבית קיימת, וצריך לומר שזה משום שקדושת הר הבית חלה על המקום על ידי קידוש מחנה שכינה, וממילא אמרינן שכשם שקדושת מחנה שכינה לא בטלה גם קדושת הר הבית לא בטלה.

אך עדיין אפשר לומר שכיון שהחיל ועזרת נשים הם מקומות שלא התקדשו מיד בזמן קידוש מחנה שכינה, אלא מאוחר יותר כשהוסיפו את בניית המחיצה שלהם, הרי שלפי הכלל של הרמב"ם שקיום הקדושה תלוי בקיום הגורם לה, יוצא שקיום הקדושה הוא רק כשקיימת המחיצה, וממילא כשנפלה המחיצה גם אין הרחקה.²

ד. שיטת הכפתור־ופרח

המפקקים במסורת נסמכים על זה שהכפתור־ופרח לא מזכיר אותה. אך לענ"ד עיון בדבריו מוכיח שהוא כן מבסס את דבריו על מסורת זו כעובדה ידועה.

בפ"ו כותב הכפתור־ופרח:

מסכת יבמות (ז, ב) מאי [חצר] חדשה, שחדשו דברים ואמרו טבול יום אל יכנס למחנה לוי. אם כן אין לנו לקרב מפתח הר הבית ולפנים כי משם והלאה הוא מחנה לוי.

2. ראה עוד מה שכתבו בזה הגר"א שפירא במנחת אברהם סי' כג, והרב גנק בתחומין יט עמ' 491. ובאופן שונה אצל הרב רפפורט (מעלין בקדש א עמ' 41).

וקשה, שכבר ציינו התוספות (שם ביבמות) שהמשנה בכלים פ"א מ"ח אומרת שטבול יום נאסר רק בעזרת נשים, ועל כן פירשו שכוונת הגמרא ביבמות רק שחידשו איסור בעזרת נשים, והכפתור־זופר בעצמו כותב כך בפ"י "ורישא דהא מתניתין (דכלים) עזרת נשים מקודש ממנו שאין טבול יום נכנס לשם וכו'. וזו מעלה דרבנן, כדאיתא מסכת יבמות פ"ק, מאי חצר חדשה, שחדשו דברים ואמרו, טבול יום אל יכנס למחנה לוויה". ואם כן למה אסר להיכנס לכל הר הבית.

לכן נראה שכוונת הכפתור־זופר היא שיש להימנע מלהיכנס משום שאם יכנס מפתח הר הבית ולפנים יתכן שייגיע בטעות למקום שאסרו חכמים להיכנס בו למרות שהוא רק מחנה לוויה. אך לכאורה אכתי תקשי, אם כוונתו להזהיר כדי שלא יכנס בטעות למקום אסור למה אמר שהחשש הוא שיפגע במקום שנאסר רק מדרבנן, היה לו לומר את החשש היותר גדול, שמא יכנס בטעות למחנה שכינה שהוא באיסור כרת?

ונלענ"ד שהענין יובן על פי היסוד שהקדמתי, שהיה ידוע לכולם שהרמה היא מקום העזרה, ולכן הכפתור־זופר לא חשש לכניסה למחנה שכינה, אלא רק לאיסורים שבתוך מחנה לוויה.

וכן אפשר להוכיח את ידיעת המסורת מדבריו בהמשך:

העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית, אלא רחוקה מן הדרום של הר הבית יותר מכל הרוחות, וקרובה למערב יותר מכל הרוחות, ובינה ובין הצפון יותר ממה שבינה ובין המערב, ובינה ובין המזרח יותר ממה שבינה ובין הצפון. נמצא היותר קרוב המערב, אחריו הצפון, אחריו המזרח, אחריו הדרום. מכל זה יראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים מחומת הר הבית. עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית. ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי (נראה שצ"ל כאן צפוני³), וכן ניכרים שני שערי חולדה לדרום, וכן ניכר שער הקפינוס למערב, שער הצפון שהוא הטדי אינו ניכר שאותו צד נחרב.

3. אפשר גם לפרש בלא הגהה כך, שכוונתו שאם נחלק את כותל המזרחי לשלושה חלקים שמסתיימים בפינה הדרום מזרחית, הרי שבסוף החלק הראשון נמצא את מקום שער שושן. עכ"פ נראה ברור שהכוונה לחלק הצפוני כי במציאות אין כל שער בקצה השליש הדרומי של הכותל המזרחי, ולכן צ"ל שהשער שייחסו אותו לשער שושן הוא שער ההלויות, שהוא 18 מטר דרומית לשער הרחמים, ובדיוק בסוף השליש מהקצה הצפוני של החומה (287 מטר מהחומה הדרומית). הכפתור־זופר כתב בהמשך (שם) ששער הרחמים נמצא "לצפון הפתח הסגור אשר במזרח שאמרנו עליו שהוא שער שושן כמטחוי קשת". ולפני כן כתב שמקום שריפת הפרה הוא

הערות נוספות על תשובת הרדב"ז

השאלה שבא הכפתור-זפרח לברר כאן היא האם נוכל לקבוע בודאות שהכתלים החיצוניים הם כותלי הר הבית ולא כותלי עזרת נשים והחיל, שאם לא נוכל לקבוע מה הם לא נוכל להתקרב אליהם. ולכאורה הוא מוכיח שהם כותלי הר הבית ממה שמקובל שהשערים במערב, בדרום ובמזרח הם שערי הר הבית, אך יש להתבונן בסדר של דבריו. הוא כותב בתחילה אך ורק את מידות העזרה ומיקומה בהר הבית, ולא מובן איך סיים ש"מכל זה יראה" שמותר להתקרב לכל הכתלים שהם כותלי הר הבית. הרי רק בהמשך מביא ששערי הבית ניכרים בחומות החיצוניות, וגם לזה שהכותל החיצוני ארוך יותר מאורך עזרת נשים התייחס רק בהמשך.

לכן נראה שדבריו מיוסדים על המסורת שהכיפה היא על מקום ההיכל, והמתבונן רואה שהמרחק בין החומות החיצוניות לכיפה מתאים למרחקים האמורים במשנה רק אם נאמר שהם חומות הר הבית. זו גם הסיבה למה שקבע שהצד שבו היה שער הצפון נחרב. הראיה לזה היא שהמרחק בין כותל הצפון לכיפה גדול מהמרחק בין הכיפה למזרח ולכן חייבים לומר שכותל הצפון היה פנימי יותר וצד הצפון חרב. אם כן רואים כאן להדיא שהכיפה בין מקום המקדש של פעם לכיפה של היום היתה כל כך פשוטה אצלו עד שלא הוצרך אפילו לכתוב שעל זה הוא מתבסס. והוא כפי שלא הוצרך לכתוב שירושלים היא ירושלים.

"צפוני לקבר חולדה כמטחוי קשת שפל ממנו מעט". ובמציאות קבר חולדה נמצא בקו ישר מזרח מערב לשער הרחמים, ולכן התקשו רבים כיצד מתאימים המרחקים שכתב, ובכלל היכן נמצא אותו שער שושן. לענ"ד לפי מה שביארתי שמדובר על שער הלויים מיושבים כל הקשיים, כי נראה שכל הקביעה על מקום שער שושן ומקום שריפת הפרה מבוססת על מקום המקדש בכיפה שעל הרמה. השער הקרוב ביותר שקיים בחומה מול הכיפה הוא שער ההלויים, לכן כשהעריכו לאן עובר הקו היוצא מזרחה מהכיפה דרך שער הלויים הגיעו למסקנה שהקו נמשך עד מקום שהוא צפוני לקבר חולדה. לפי דרכי נראה שהלשון "כמטחוי קשת" אינה קביעת מרחק קבוע ומוגדר, אלא זהו כינוי למרחק קטן שלא נמדד.